

BERNÁTH LÁSZLÓ:

Szkepticizmus, praktikus igazolás és más elmék

1. BEVEZETÉS

Tanulmányomban azt a kérdést feszegetem, hogy vajon joggal vagyunk-e *bizonyosak* abban, hogy léteznek más elmék. Azt hiszem bárki joggal bizonyos abban, hogy $1+1=2$ -vel, mivel ez az állítás evidensen igaz, valamint a Pitagorasz-tételben sincs okunk kételkedni, hiszen rendelkezünk jó néhány átlátható és érvényes bizonyítással. Ezzel szemben, ha valaki biztos abban, hogy holnap szerencsés napja lesz, mivel ezt olvasta kedvenc magazinja asztrológiai rovatában, akkor az illető aligha rendelkezik igazolhatóan a bizonyosság pszichológiai állapotával. A kérdés az, hogy vajon a más elmék létezésével kapcsolatos bizonyosságunk melyik csoportba tartozik. Vajon igazolható-e ez a megingathatatlan bizonyosság, amivel hiszünk abban, hogy léteznek más elmék, vagy sem?

Létezik egy álláspont, amelyet standard álláspontnak fogok nevezni, mivel úgy vélem, hogy legtöbbször e kérdéssel kapcsolatban ennek az álláspontnak valamilyen változatát fogadják el. Ezen álláspont szerint S személy akkor és csak akkor lehet igazoltan bizonyos abban, hogy léteznek más elmék, ha a más elmék létezése evidens *vagy* S rendelkezik bizonyítással a más elmék létezésével összefüggésben. Mivel a más elmék létezése nem közvetlenül evidens, mint az, hogy $1+1=2$, ezért aki nem rendelkezik bizonyítással, az jobban tenné, ha nem volna bizonyos a más elmék létezésében. Tehát, ha valaki elfogadja a standard álláspontot, akkor úgy kell gondolnia, hogy a más elmékben való bármilyen szintű kételkedést csak akkor lehet igazoltan elkerülni, ha rendelkezünk olyan bizonyítással a más elmék létezésével kapcsolatban, amelynek tükrében nemcsak valószínű, hanem bizonyos is a más elmék létezése.

Azt állítom, hogy a standard álláspont hibás. A standard álláspont egy rejtett előfeltevését igyekszem cáfolni. Ez az előfeltevés nem más, mint hogy a következő norma nem felülírható a más elmék problémájának kontextusában: csak *annyiban* lehetsz bizonyos egy propozíció igazságában, *amennyiben* ezt az evidenciák és különböző bizonyítási eljárások (érvek, kísérletek stb.) bizonyítják számodra. Ezt a normát a későbbiekben az Elméleti Ész Normájának (EÉN) fogom nevezni. Amellett fogok érvelni, hogy *miel* léteznek más olyan ismeretelméleti jelentőséggel bíró normák, amelyek *felülírják* EÉN-t a más elmék kérdésével összefüggésben, *ezért nem igaz*, hogy *csak* akkor lehetünk igazoltan bizonyosak

a más elmék létezésében, ha rendelkezünk olyan, átlátható igazolással, amely képes minden kételyt elsöprően bizonyítani a más elmék létezését.

Miért olyan fontos, hogy a *standard álláspont* hamisnak bizonyuljon? Az első ok, hogy pszichológiai értelemben *képtelenek* vagyunk kételkedni más elmék létezésében, mint ahogy *képtelenek* vagyunk kételkedni abban, hogy $1+1=2$. Ha kiderülne, hogy a más elmék létezése se nem önevidens, se nem bizonyítható, akkor a standard álláspont szerint többé nem tekinthetjük igazoltnak a bizonyosságunkat. Ám még ha ezt valaki be is látná, akkor is képtelen volna kétségbe vonni azt, hogy léteznek rajta kívül más elmék. Pszichológiailag képtelen volna arra, hogy akár csak úgy módosítsa álláspontját: *valószínű*, hogy léteznek más elmék. Még ha az íróasztal mögött képes is volna rá, hogy magában ismétlegesse: „csupán *valószínű*, hogy léteznek más elmék”, amint kilépne az ajtón és legjobb barátja szemébe nézne, ismét menthetetlenül hinne abban, hogy legalább egy másik elme létezik. Mindez pedig ahhoz vezetne, hogy menthetetlenül kettős, végső soron irracionális lénynek tartja magát.

A második ok, amiért szerencsés volna, ha a standard álláspont elbukna, hogy – véleményem szerint – nem lehetséges bizonyítani más elmék létezését. A következő fejezetben kifejtem, miért tartom lehetetlennek egy ilyen bizonyítást.

A harmadik ok pedig, hogy a standard álláspont a felelős azért, hogy a más elmék létezésével kapcsolatos egyik legtöbbet tárgyalt episztemológiai probléma napirenden van. Úgy gondolom: azért születnek újra és újra álbizonyítások és furcsa episztemológiai kijelentések a más elmék létezésével kapcsolatban, mert egyes filozófusok görcsösen akarják igazolni – csupán EÉN-t és a különböző bizonyítékokat figyelembe véve –, hogy igenis biztosak lehetünk a más elmék létezésében. Ha valaki belátja, hogy a bizonyosság igazolásához nem kell tökéletes bizonyításokkal szolgálnia, akkor már nem próbálja meg görcsösen véghezvinni a lehetlent, s nem gyártja tovább a kudarcra ítélt bizonyításokat. Ennyiben EÉN érvényességének korlátozása egyfajta filozófiai terápiának is felfogható.

Először amellet érvelek, hogy lehetetlen bebizonyítani azt, hogy léteznek más elmék. Utána rátérek azokra a pragmatikus érvekre, amelyek nyomán igazoltan lehetünk bizonyosak más elmék létezésében. Ezek a megfontolások *nem* bizonyítják, hogy más elmék léteznek, hanem azt próbálják megmutatni, hogy vannak olyan erősebb *normatív* elvek, amelyek *felülírják* a standard álláspont mögött rejlő normatív elvet, EÉN-t, amely alapján csak akkor lehetek bizonyos valamiben, ha igazsága önevidens vagy bizonyítható.

2. MIÉRT NEM LEHET BIZONYÍTANI A MÁS ELMÉK LÉTEZÉSÉT?

Sok olyan bizonyítási kísérlet létezik, amely igyekezett minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy léteznek más elmék. Ahelyett, hogy ezeket végigvenném, egy érvert mutatok be, ami ha helytálló, akkor eleve tudhatjuk, hogy ilyen bizonyítás lehetetlen. Az érvert egyszerűen:

1. Legfeljebb háromféle belátás lehet önevidens: logikai, matematikai, fenomenológiai (mi jelenik meg, s hogyan értelmezem a megjelenőt).
2. Bármely, bizonyos konklúziót eredményező bizonyítás önevidens belátások sorozatára vezethető vissza. Azaz a konklúzió soha nem tartalmazhat többet, mint amit ezek az önevidens belátások magukban foglalnak.
3. Semmilyen önevidens logikai, matematikai, fenomenológiai belátás nem foglal magában semmit arra nézve, hogy léteznek-e más elmék.

K) Nincs olyan bizonyítás vagy önevidencia, amelynek fényében bizonyosan belátható volna, hogy vannak más elmék.

Mielőtt megvizsgálom az egyes premisszákat, tisztázom, hogy miért a „belátás” szót használom, s nem, mondjuk, az „állítás”, a „propozíció” vagy ehhez hasonló kifejezéseket. Ennek oka főként az, hogy két problémát el akarok kerülni. Az egyik, hogy nem vagyok biztos benne, hogy az evidens belátások mind propozicionális természetűek. Szerintem önevidens, hogy „létezik valami”, de ahogy szert teszünk erre a tudásra, annak semmi köze a propozicionális természetű tudáshoz. Az öntudat ténye valamiképpen magában foglalja ezt a tudást, még akkor is, ha propozicionális formában soha nem fogalmazzuk meg önmagunknak. A másik probléma, hogy minek tekintsük a logikai következtetési szabályokat. Véleményem szerint nem szerencsés őket propozíciónak tekinteni, de ez nagyon nehezen kibogozható probléma. Ezért döntöttem a belátás (insight) terminus mellett, hogy elkerüljem a különböző technikai elköteleződéseket.

Kezdjük az első premisszával. Nem állítom, hogy minden logikai, matematikai vagy fenomenológiai belátás evidens mindenki számára. Csupán azt, hogy csak a logikai, matematikai, fenomenológiai belátások között lehet önevidens. Egy belátás akkor önevidens valaki számára, ha az illető nemcsak azt képes megragadni, mi a belátás tartalma, hanem azt is, hogy egyúttal biztos, hogy igaz az adott belátás. Példák: $1+1=2$, A&B-ből következik A, „itt és most azt a valamit látom, amit feketének nevezek”, „úgy értelmezem azt, ami megjelenik, hogy az egy számítógép”. E helyütt nem áll módomban hosszabban érvelni amellest, hogy ez a lista nem hosszabb ennél. Ugyanakkor, ha hosszabb is a lista, nem hiszem, hogy szerepelne rajta olyasmi, ami segíthet a más elmék problémájában.

A második premissza azt rögzíti, hogy hogyan juthatunk egyéb olyan belátásokhoz, amelyekben biztosak lehetünk, hogy igazak. A legszebb példa az önevidens belátások összekapcsolására a matematikai bizonyítások. A matematikai bizonyítások konklúziói ennek az összekapcsolásnak köszönhetik, hogy éppen úgy bizonyosak lehetünk bennük, mint az önevidens belátásokban.

A harmadik premissza szerint semmi sincs ezekben az önevidens belátásokban, ami bárki számára kétséget nem tűrően bebizonyíthatná, hogy vannak más elmék. Az világos, hogy matematikai és logikai belátások erre nem képesek. A fenomenológiai belátásokban sincs semmi, ami ezt bizonyíthatná. Más elmék nem mutatkoznak meg nekünk: csak az arc, a hang, a mozdulatok – mindazok a dolgok, amelyek mentén spontán módon úgy értelmezünk bizonyos jelenségeket, hogy azok mögött egy elme kell hogy meghúzódjon. Az pedig, hogy valamit úgy értelmezünk, hogy van elméje, önmagában semmit sem mond arról, hogy tényleg van-e vagy sem. Az ennél közvetettebb gondolatmenetekkel sem járunk jobban. Ha valaki úgy érvelne, hogy mivel tudjuk: i. a valóság vesz körül minket, ii. a valóság attól valóság, hogy más is megtapasztalhatja, akkor arra a válasz az, hogy ha így értjük a valóságot, akkor egyáltalán nem bizonyos, hogy a számunkra megmutatkozó jelenségek *ebben az értelemben* valóságosak, hiszen az, hogy mi ebben az értelemben valóságosnak tartjuk a jelenségeket, nem jelenti, hogy azok ebben az értelemben valóságosak is.

Mi a helyzet az olyan, empirikus igazolásokkal, mint az analogikus és a legjobb magyarázat elvére apelláló bizonyítások? Az előbbi szerint azért igazolt a hitünk, hogy mások rendelkeznek elmével, mert a köztem és a másik ember (vagy más élőlény) közti fiziológiai és viselkedésbeli hasonlóság alapján ésszerű feltenni, hogy nemcsak én, hanem a másik is rendelkezik elmével. Az utóbbi szerint pedig a legjobban akkor tudjuk magyarázni mások tetteit és reakcióit, ha feltesszük, hogy rendelkeznek elmével. Mindkét érvelési formával szimpatizálok annyiban, hogy készséggel elismerem: ezek az érvek jó eséllyel bizonyítják, hogy *valószínű*, azaz 50 százaléknál nagyobb az esélye, hogy mások is rendelkeznek elmével. Ugyanakkor az ilyen, empirikus természetű bizonyítások természetüknél fogva nem alapozhatják meg a teljes bizonyosságot, és sem az induktív módszer, sem a legjobb magyarázatra támaszkodó érvelés nem adhat százszázalékos bizonyosságot.

Véleményem szerint a fenti érv plauzibilis és nem is különösebben bonyolult. Aligha tarthat számot az eredetiségre. Akkor vajon miért kísérlük meg újra és újra a más elmék létezésének bizonyítását? Ez a fáradhatatlanság, azt hiszem, éppen azzal az episztemikus „szakadékkal” magyarázható, amely a más elmék létezésébe vetett hit bizonyossága, valamint az érvek és a tapasztalatok bizonyítóereje között tátong. A bizonyosság érzése és az eddigi érvek elégtelensége

könnyen ahhoz vezet, hogy a kettő közti űrt megpróbáljuk kitölteni egy újabb, a korábbiaknál agyafűrtabb bizonyítással.

Ám ha az érvem helyes, akkor *soha, semmilyen* érveléssel vagy eljárással nem lehet majd kétséget kizáróan bebizonyítani, hogy léteznek más elmék, és ezért a problémát nem azzal kell orvosolni, hogy egyre-másra előhozakodunk állítólagos bizonyítékokkal. Ahelyett, hogy megpróbálnánk átugrani az átugorhatatlan szakadékot, azt javaslom, lássuk be: nincs is miért átugrani ezt a szakadékot. Ugyanis azt a normát, amely szerint mindig annyira szabad bizonyosnak lennünk valamilyen állításban, amennyire ezt az evidenciák és az érvek indokolják, más normák felülírják. Ez azt jelenti, hogy ezek a normák igazolják, hogy továbbra is teljes bizonyossággal higgyünk a más elmék létezésében anélkül, hogy bizonyítottuk volna azok létezését.

3. PRAKTIKUS IGAZOLÁS

Az előzőekben amellet érveltem, hogy a teoretikus igazolások nem képesek önmagukban igazolni azt a bizonyosságot, amellyel a más elmék létezésében hiszünk. Ám azt gondolom, hogy ha teoretikus igazolások nem is képesek erre, *praktikus* igazolások igen. Ahhoz, hogy ezt megmutassam, előbb körvonalaznom kell, mit értek egy vélekedés praktikus igazolásán.

A teoretikus igazolás azáltal igazol, hogy megmutatja: *azért teszi jól S*, ha *p* propozícióban hisz $\sim p$ helyett, *mert p* igaz (vagy valószínű, hogy igaz), míg $\sim p$ hamis vagy valószínűleg hamis. Ezzel szemben a praktikus igazolás azt igazolja, hogy *azért teszi jól S*, ha *p* propozícióban hisz $\sim p$ helyett, *mert jó* hinni *p*-ben, míg $\sim p$ -ben nem jó hinni. A praktikus igazolásnak különböző fajtái vannak aszerint, hogy *miért* helyes vagy jó *p*-ben hinni $\sim p$ helyett. Az igazolás lehet pragmatikus:¹ ekkor a *p*-ben azért jó hinni $\sim p$ helyett, mert *p* *következményei* előnyösebbek annál, mintha $\sim p$ -t hinnénk. Forrai Gábor egyik példája szerint: „Vegyünk egy pozitívan gondolkodó beteget, aki a rák egy olyan fajtájában szenved, amely az esetek 95 százalékában halálos. Tegyük fel, hogy a pozitív gondolkodás igazolhatóan javítja a túlélési esélyeket, s az optimális pszichológiai állapotban lévő – élni akaró és az életben maradásban hívő – betegek körében a halálozási arány csak 90 százalék. Tegyük fel azt is, hogy a pozitívan gondolkodó beteg ismerik ezeket a számokat, de ennek ellenére azt hiszi, hogy fel fog

¹ A teoretikus és praktikus igazolás közti különbség értelmezését Forraitól veszem át (Forrai 2014, 16–19.). Megközelítésem azonban abban különbözik Forraitétól, hogy szerintem nemcsak a pragmatikus formája létezik ennek az igazolásnak abban az értelemben, hogy nem mindegyik a hit következményeire támaszkodva igazolja a szóban forgó hitet.

épülni, és végül csakugyan felépül. Ekkor hite nemcsak igaz, de pragmatikusan igazolt is.” (Forrai 2014, 18.)

A praktikus igazolás másik fajtája, amikor azzal indokoljuk, hogy p-ben jobb hinni, mint ~p-ben, hogy p-ben hinni morális kötelesség (vagy morálisan helyes). Tiszta, morális-praktikus igazolásra ritkán találunk példát. Ennek oka ugyanis, hogy a legtöbben úgy gondolják, hogy egyetlen esetben lehet egyáltalán arról szó, hogy *morális kötelességünk* legyen valamiben hinni: ha valami önevidens, vagy ha szembesítenek minket olyan érvekkel, bizonyítékokkal, amelyek teoretikusan igazolják azt, hogy p igaz vagy hogy valószínűleg p igaz. Talán ellenpéldának tekinthetjük azt, hogy morális kötelességünk valakinek az ártatlanságában hinni egy bűnesettel összefüggésben egészen addig, amíg az ellenkezőjére nem utal semmi, még akkor is, ha arra sincsen semmi bizonyíték, hogy az illető ártatlan. Nem vagyok biztos benne, hogy létezik ilyen morális kötelesség, de ha létezik és erősebb, mint episztemikus kötelességeink, akkor azt illusztrálja, hogyan írhatja felül az egyik morális kötelesség a másikat. Ugyanis, ha ez a kötelesség fennáll, akkor *kötelességünk* hinni mindazoknak az ártatlanságában, akiknek az ártatlanságában – *pusztán* a teoretikus ész alapján – kételkednünk kellene.²

A harmadik példát *alapvető* gyakorlati igazolásnak nevezem, mivel ez a fajta gyakorlati igazolás mindközül a legfundamentálisabb. Ennek egy példája olvasható Daniel Dennettnél, aki a nihilizmus mint elméleti lehetőségnek a komolyan vétele ellen a következőféleképpen érvel: „A nihilizmus, úgy látom, akár igaz is lehet, *talán* következik a determinizmusból, ahogyan egyesek gyanítják (bár én nem értek egyet velük). Ennek ellenére a nihilizmust hamisnak tekinthetjük. Hogyan tehetek ilyen öntelt (vagy gavallér) állítást? Nem kellene kicsit megtorpannunk és elővigyázatosan megfontolni, hogy mik a kilátások a nihilizmus igazságával kapcsolatban? Nos, ha igaz volna, hogy a nihilizmus lehetőségét komolyan kell vennünk, akkor a nihilizmus hamis volna, mivel ha bármit is meg *kellene tennünk*, akkor a nihilizmus hamis lenne. De ekkor feltételezhetjük, hogy hamis, hiszen a nihilizmus vagy hamis, vagy ha nem az, akkor semmi sem számít és azt tehetjük, amit csak akarunk. A nihilizmus, egy szó szerint *figyelmen kívül hagyható* álláspont.” (Dennett 1984, 156.)

Dennett érveléséből az is következik, hogy nincs szükség a nihilizmus teoretikus cáfolatára ahhoz, hogy igazoltan higgyek abban, hogy a nihilizmus nem igaz. Hiszen, ha egy elmélet figyelmen kívül hagyható, akkor az azt is jelenti, hogy nincs értelme figyelembe vennem a lehetőséget, hogy a bizonyítékok fényében lehetséges (ha nem is valószínű), hogy igaz. Azt hiszem, az érvelésnek ez a módja *közvetlenül* csak a nihilizmussal szemben működik. Ám ha valaki bebizonyítja,

² Hankovszky 2011, 109.

hogya ha valamely elmélet igaz, abból *egyenesen következik* a nihilizmus, akkor az elméletre átszármasztjuk a nihilizmus figyelmen kívül hagyhatósága.

Mi a közös ebben a három érvelési stratégiában? Mindhárom egy olyan normára támaszkodik, amely különbözik a *standard álláspont* központi normájától. Véleményem szerint nem csupán egyetlen – ahogya a standard álláspont hívei állítják –, hanem négy normát kell figyelembe vennünk, amikor a más elmék létezésével kapcsolatos bizonyosság fenntarthatóságát mérlegetjük:

- EÉN: *annyiban* lehets bizonyos egy propozíció igazságában, *amennyiben* ezt az evidenciák és különböző bizonyítási eljárások alátámasztják.
- Pragmatikus igazolás normája (PIN): ha p-ben való bizonyosság szignifikánsan jobb következményekkel jár, mint p valószínűsítése, akkor joggal lehets bizonyos p-ben.
- Morális igazolás normája (MIN): ha p-ben való bizonyosság erkölcsi kötelesség – szemben p valószínűsítésével –, akkor joggal lehets bizonyos p-ben.
- Alapvető gyakorlati igazolás normája (AGIN): ha csak akkor számít, hogy miben vagy bizonyos és miben nem, ha p fennáll, akkor joggal lehets bizonyos p-ben.

Fontos tisztázni: nem azt állítom, hogy amennyiben igazolni akarjuk a más elmék létezésében való bizonyosságot, elég PIN-re, MIN-re és AGIN-re hivatkozni. Véleményem szerint EÉN-nek nagyon fontos a szerepe, mivel a bizonyítékoknak és ennek a normának köszönhetően lehetséges az, hogy *joggal tartjuk egyáltalán lehetségesnek* a más elmék létezését. PIN, MIN és AGIN szerepe inkább az, hogy biztosítják az ugrást a lehetőségről a bizonyossághoz. Ennyiben természetesen korlátozzák EÉN hatókörét, hiszen ha EÉN abszolút érvényű elv lenne, amit senki nem írhat fölül, ez az ugrás nem volna lehetséges. De egy elv korlátozása nem jelenti azt, hogy teljesen elveszítene érvényességét.

Egy másik félreértést megelőzendő, hangsúlyozom: PIN, MIN és AGIN nem feltétlenül segíthet pszichológiailag abban, hogy elhiggyünk valamit, amit amúgy nem hiszünk. Inkább arról van szó, hogy ezek igazolhatják egyes esetekben a már amúgy is meglévő bizonyosságunkat. Tehát nem állítom azt, hogy PIN, MIN és AGIN lehetnének a más elmék létezésébe vetett bizonyosságunk okai. Felteszem, a más elmékbe való hitet az evolúció beleégette az agyunkba. PIN, MIN és AGIN csupán arra szolgál, hogy igazolja ezt a bizonyosságot.

Ám ahhoz, hogy PIN, MIN és AGIN releváns legyen a más elmék problémájával kapcsolatban, arra van szükség, hogy a más elmékbe vetett bizonyosságról be lehessen látni, hogy *vagy* hasznos (PIN), *vagy* erkölcsileg kötelező (MIN), *vagy* pedig, hogy a más elmék nélkül teljesen mindegy, hogy mit hiszünk például a más elmék létezéséről (AGIN). A következő szakaszban ezen tézisek mellett kívánok érvelni.

4. MIÉRT LEHETÜNK BIZONYOSAK MÁS ELMÉK LÉTEZÉSÉBEN

4.1. A más elmék létezésébe vetett bizonyosság hasznossága

Először amellet érvelek, hogy a más elmékben való bizonyosság sokkal hasznosabb annál, mint ha csupán valószínűsíténék ezek létezését. Három szempontot emelek ki, amelyek azt támasztják alá, hogy a más elmékben való bizonyosság hosszútávon hasznosabb, mint annak pusztá valószínűsítése. Az első érv szerint, mivel a más elmék létezésében való bizonyosságra vagyunk „programozva”, ezért, ha valaki szembeszáll e programmal, azzal veszélyezteti saját pszichológiai egészségét. A második szerint, mivel az evolúció terméke a más elmékbe vetett kitörölhetetlen bizonyosság, ezért feltehető, hogy mind az egyén, mind a társadalom számára hasznos. A harmadik szerint pedig a másokhoz való viszonyulásunkat negatívan befolyásolná, ha csak valószínűsíténék más elmék létezését.

Kezdjük az első érvvel. Tegyük föl, hogy EÉN-re hallgatva valaki vélekedés szintjén képes valóban meggyőzni magát arról, hogy a más elmék létezése csupán valószínű, de nem bizonyos. Ám ez a vélekedés nem befolyásolná, hogy az embertársainkra továbbra is automatikusan úgy tekintünk, mintha lenne elméjük. Ezért a szóban forgó hit fenntartása pszichés energiát igényelne, az illetőnek újra és újra el kellene ismételnie azokat az érveket, amelyek meggyőzték arról, hogy a teljes bizonyosság fenntartása irracionális volna. Ráadásul, még ha ez sikerül is neki, akkor is látnia kellene, hogy a teoretikus meggyőződés és a gyakorlati viszonyulás között ellentét feszül, mivel történetünk hőse továbbra is úgy viselkedne, mintha volnának más elmék. Tehát az íróasztal mögött jónak látszó vélemény és a gyakorlati élet között folyamatos feszültség lenne. Ezek a pszichés faktorok pedig olyan szenvedéshez vezetnének, amelyek fölülmúlják annak értékét, hogy a történet főszereplője – talán büszkeségből vagy a tudományosság normái iránt érzett feltétlen tiszteletből – soha nem volt hajlandó intellektuális tisztességét kockára tenni.

A második érv abból indul ki, hogy az evolúció által széles körben elterjesztett képességek és szokások általában hasznosak. Például univerzálisan elterjedt reflex, hogy ha valamilyen tárgy túlságosan közel kerül a szemhez, akkor automatikusan lecsukódik. Ez a reflex nagyon is hasznos, hiszen csökkenti a szemsérülések gyakoriságát. Az emberek és a magasabb rendű állatok között általánosan elterjedt mechanizmus, hogy bizonyos jellemzőkkel rendelkező létezőket azonnal elmével rendelkezőnek tekintünk. Ehhez a mechanizmushoz pedig hozzá tartozik, hogy bizonyosak vagyunk abban, hogy azok a létezők rendelkeznek elmével, amelyek kielégítik a más elmék feltételezéséhez szükséges kritériumokat. Ennek a mechanizmusnak a sikerességét nemcsak az alapján ítélnéjük meg, hogy meny-

nyire elterjedt. Könnyű belátni, hogy miféle előnyökkel jár, ha nagyon gyorsan felismerjük, hol és mikor érdemes elmét feltételeznünk s hol és mikor nem. Emellett nehéz nem észrevenni, hogy az autistáknak és másoknak, akiknek nem olyan jól fejlettek egyes készségeik, amelyek az elmetulajdonításhoz szervesen kapcsolódnak, milyen nehézségekkel kell szembenézniük a mindennapi életben.

A harmadik érv szerint az, hogy mások elméjének létezésében bizonyosak vagyunk, segít abban, hogy jobban bánjunk embertársainkkal. Gondoljuk csak meg: hogyha az evolúció csak olyan mechanizmusokat alakított ki volna bennünk, amelyhez csupán a mások elméjének valószínűsítése társul, mennyivel könnyebben alakítanánk ki olyan elméleteket, amelyek szerint csak egyik vagy másik embercsoport rendelkezik elmével. Ha pedig gyakrabban volnánk képesek érdekeinknek megfelelően elhíttetni magunkkal, hogy másoknak nincs elméjük, mennyivel könnyebben menne, hogy másokkal kegyetlenül bánjunk.

4.2. Miért erkölcsi kötelesség mások elméjének létezésében hinni?

Az utilitaristák számára az előző érvek egyben azt is jelenthették, hogy erkölcsi kötelességünk más elmék létezésében bizonyosnak lenni, hiszen e bizonyosság által maximalizálhatjuk az általános jólétet. De nem minden filozófus utilitarista vagy akár konzekvencialista. Nekik szól az alábbi, kantianus színezetű érv amellet, hogy ha kellően valószínűsíthetjük, hogy valakinek elméje van, akkor kötelességünk bizonyosnak lennünk abban, hogy tényleg van az illetőnek elméje.

Az érv abból a kantianus alapelvből indul ki, hogy más embereket mindig öncélként, nem pedig tárgyként kell kezelni. Emellett tegyük fel, hogy ha valaki nem biztos abban, hogy egy másik embernek van elméje, akkor jelentősen nagyobb a valószínűsége annak, hogy tárgyként fogja kezelni a szóban forgó személyt, mint ha biztos lenne abban, hogy van elméje. Harmadszor pedig fogadjuk el, hogy ha valami jelentősen növeli az esélyét annak, hogy egy másik elmével rendelkező személyt tárgyként kezeljünk, akkor azt nem szabad megtenni. Mindebből az következik, hogy nem szabad azt a bizonyosságunkat elvetni, hogy mások rendelkeznek elmével.

Érdemes észrevenni, hogy ez az érv csak akkor működik, ha ténylegesen nagy a valószínűsége annak, hogy más embereknek rendelkeznek elmével. Felteszem, hogy a legtöbb olvasóm elfogadja: saját ismeretei alapján valószínűbb, hogy embertársainak van elméje, minthogy nincs nekik. Ha saját episztemikus nézőpontunktól valószínűtlennek tűnne, hogy más embereknek nincsen elméje, ismeretelméletileg jogos és elfogadható volna az a vélekedés, amely szerint kicsi a valószínűsége annak, hogy *bármivel* szenvedést okozhatunk a többi ember-

nek, mint ahogy jogos és elfogadható az a vélekedés, hogy valószínűtlen, hogy bármivel szenvedést okozhatunk a széknél vagy az asztalnál, melyekről joggal gondoljuk, hogy nem rendelkeznek elmével. Rövidebben: ha annyi alapunk lenne feltenni, hogy az emberek rendelkeznek elmével, mint amennyi alapunk erre székek és asztalok esetében van, akkor episztemológiailag elfogadható lenne az a vélekedés, amely szerint az emberekkel akár eszközként is lehet bánni, mivel úgysem okozunk nekik ezzel szenvedést. Ám ez abszurd, mivel jó okunk van azt hinni, hogy más emberek esetében valószínű, hogy rendelkeznek elmével, míg az asztal és a szék esetében ez valószínűtlen.

Az érvelés legproblematisabb pontja azonban az, hogy miért növelné jelentősen a valószínűségét a bizonyosságról való lemondás annak, hogy más elmével rendelkező emberekhez tárgyként fogunk viszonyulni. Gondoljuk csak meg, hogy a bizonyosság és a pusztán valószínűsítés mennyire másként befolyásolja az emberi viselkedést. Az emberek csupán valószínűnek tartják, hogy nem nyernek a lottón, éppen ezért teszik kockára fizetésük egy részét a nagyobb nyeremény reménye érdekében. Ám ha bizonyosak lennének abban, hogy nem nyernek a lottón, senki sem játszana. Ehhez hasonlóan joggal vélhetjük, hogy ha csupán valószínűnek tekintenék az emberek, hogy léteznek más elmék, akkor ez sokkal kevésbé hatékonyan befolyásolná viselkedésüket, mint ha bizonyosak volnának a más elmék létezésében.

A harmadik premissza igazságát könnyű belátni: nem szabad olyat tennünk, ami valószínűbbé teszi, hogy más, elmével rendelkező személyekkel tárgyként bánjunk. Képzeld el, hogy valaki rájön, különös betegségben szenved: ha már egy kicsi alkoholt iszik, akkor elkezd az emberekkel kegyetlenkedni, úgy bánni velük, mintha tárgyak volnának. A betegség gyógyíthatatlan. Egyértelműnek látszik, hogy az illetőnek kötelessége ódzkodnia az alkohol fogyasztásától. És ugyanígy: ha a más elmék pusztán valószínűsítése növeli annak a valószínűségét, hogy más személyekkel tárgyként bánjunk, ahhoz képest, mintha bizonyosak volnánk benne, akkor nem szabad saját bizonyosságunkat mindenféle teoretikus gondolatmenetekkel meggyengítenünk.

4.3. A más elmékben való bizonyosság alapvető gyakorlati igazolása

A következő érv azzal igyekszik igazolni a más elmékbe vetett bizonyosság jogságát, hogy azt állítja: ha nincsenek más elmék, akkor nihilisztikus világban élünk. Más szóval: ha nincsen rajtam kívül más elme az univerzumban, akkor mindegy, hogy mi történik, ennél fogva mindegy, hogy miben vagyok bizonyos vagy miben nem, vagy hogy igazolt-e bármely bizonyosságom.

1. Ha nincsenek más elmék, akkor mindig mindegy, hogy mi történik vagy létezik.
 2. Ha mindig mindegy, hogy mi történik vagy létezik, akkor mindegy, hogy igazoltan vagyok-e bizonyos valamiben vagy sem.
 3. Ha T tény fennállása esetén mindegy, hogy mi történik vagy létezik, és ezt tudom, akkor joggal lehetek bizonyos $\sim T$ -ben.
- K) Joggal lehetek bizonyos abban, hogy vannak más elmék.

1. premissza az érv legfontosabb állítása, ezért egy rövid érveléssel támasztom alá. Abban mindenki egyetért vagy egyet kellene értenie, hogy mindegy, mi történik azokban az álmainkban, amelyekre már ébredésünk pillanatában sem emlékszünk, amennyiben feltesszük, hogy ezeknek az álmoknak a tartalma sehogyan sem befolyásolja az életünket. Senki sem fizetne azért egy fillért sem, hogy jobban alakuljanak ezek az álmok, mint ahogyan. Ez a tény magyarázatra szorul. Véleményem szerint a legjobb magyarázat az, hogy az elfeledett álmokban nincsenek más elmék. Tegyük fel, hogy kiderülne, az elfeledett álmokban minden egyes szereplőnek van elméje. Ebben az esetben sem kellene valamennyi pénzt fizetnünk, hogy ezek az álmok a lehető legjobbak legyenek az elmével rendelkező szereplők számára? Úgy gondolom, hogy az intuíciónk megváltozott: anyagi helyzetünktől függően érdemes lenne valamekkora összeget erre a célra szánni. Azaz az elfeledett álmoknak azért és csak azért nincs semmilyen jelentősége, mert rajtunk kívül mások nem vesznek rész benne.³

2. és 3. premissza szorososan összekapcsolódik. Ha tényleg semmi sem jobb vagy rosszabb, ha nincsenek más elmék, akkor nyugodtan feltételezhetem, hogy vannak más elmék. Hiszen ha nincsenek más elmék, akkor *mindegy*, hogy azt hiszem-e, vannak más elmék, vagy azt, hogy nincsenek más elmék: mindkettő hitaktusnak az értéke pontosan nulla, azaz ugyanannyi. Viszont, ha vannak más elmék, akkor nyilván értékesebb azt hinni, hogy vannak más elmék – hiszen az a vélekedés felel meg az igazságnak. Tehát csakis a más elmékben való hitnek lehet pozitív értéke, és csakis a más elmék tagadása lehet rossz lépés, fordítva lehetetlen. Ezért nincsen semmilyen jó okunk arra, hogy ne legyünk bizonyosak a más elmék létezésében: ha véletlenül tévednénk, ez a bizonyosság akkor sem volna negatív értékű.

³ Egy korábbi tanulmányomban egy másik álláspontot képviseltem (Bernáth 2011).

5. NÉHÁNY ÁLTALÁNOS ELLENVETÉS VIZSGÁLATA

Ebben a szakaszban néhány olyan ellenvetést fogok megvizsgálni, amelyek nem az egyes érvekkel, hanem a praktikus igazolásra alapozott érvelési stratégiával mennek szembe.

Az első ellenérv abból indul ki, hogy mindegyik érv olyan premisszákra támaszkodik, amelyet kétségbe lehet vonni, ezért legalábbis egyik érv sem vezethet el minket a más elmék létezésébe vetett bizonyosság igazolásához. Nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy káros-e, ha nem vagyunk bizonyosak más elmék létezésében, mint ahogy nem tudhatjuk teljes biztonsággal azt sem, hogy erkölcsi kötelességünk-e hinni a más elmék létezésében, vagy hogy más elmék nélkül nincs értelme az életnek. Mivel a más elmékbe vetett bizonyosságot igazoló praktikus érvek nem bizonyosak, ezért nem lehetünk bizonyosak a más elmék létezésében sem.

Ez az érv akkor volna helytálló, ha a dialektikai helyzet úgy festene, hogy amikor a más elmék feltételezéséhez közelítünk, akkor alapvetően agnosztikusak vagyunk abban a kérdésben, hogy vajon léteznek-e más elmék, s most elfogulatlanul azt próbáljuk eldönteni, hogy vajon hány százalék esélyt kellene adnunk a más elmék létezésének. Ezzel szemben a helyzet az, hogy a problémához már mindig is úgy közelítünk, hogy *bizonyosak* vagyunk abban, hogy más elmék léteznek. Éppen olyan biztosak vagyunk a más elmék létezésében, mint hogy $1+1=2$. Ha pedig erről a *bizonyosságról* derül ki, hogy *nagy valószínűséggel* hasznos, fenntartása morálisan helyes, vagy az, hogy amennyiben értékes abban az esetben helytálló is, *akkor* nincs jó okunk arra, hogy ezt a bizonyosságot megingassuk.

Remélem az érveim annyit legalább megmutattak, hogy okkal tarthatjuk valószínűnek, hogy káros, erkölcsileg helytelen és értelmetlen volna módosítanunk ezt a bizonyosságunkat. Ám ha ez ügyben sikerrel jártam, akkor csak abban az esetben volna jó indokunk megváltoztatni ezt a bizonyosságot, ha valaki egyenként kimutatná a praktikus érveimről, hogy implauzibilisek és/vagy⁴ megmutatná, hogy nem valószínű, hogy más emberek elmével rendelkeznek.

A második ellenérv szerint rosszul mértem fel a jelentőségét a más elmék létezéséhez kapcsolódó problémának. Eszerint nem az a valódi probléma, hogy joggal lehetünk-e bizonyosak a más elmék létezésében vagy sem, hanem hogy hogyan tudjuk valamilyen elmélettel bizonyítani a létezésüket. A kihívás teoretikus, s semmi köze az ember pszichológiai viszonyulásához a problémához. Erre

⁴ Az első két érv esetében elegendő volna annyit megmutatnia, hogy valószínűtlen, hogy más emberek rendelkeznek elmével. A harmadik érv esetében – ha valaki nem hisz Istenben, s a szkeptikus ellenfélről feltételezem, hogy nem hisz – azt kellene kimutatni, hogy az érv valamelyik premisszája implauzibilis vagy hogy a más elmék létezése lehetetlen.

a válaszom az, hogy önmagában persze az is érdekes probléma, hogy képesek vagyunk-e egyáltalán annyit megmutatni, hogy a más elmék létezése valószínű. Léteznek olyan érvek, amelyek ennél többet meg sem próbálnak bizonyítani, s azt hiszem, e projekt sikeressége vagy sikertelensége önmagában is érdekes filozófiai kérdés. Ám engem az a filozófiai törekvés jobban érdekel, ami a szolipszizmus hamisságát igyekszik bizonyítani. A fenti gondolatmenet segítségével pedig ezt a fajta filozófiai törekvést szerettem volna egyfajta terápiával nyugvópontra juttatni.

A harmadik ellenvetés szerint mindig nagy intellektuális hiba, ha valamit azért hiszünk, mert a kérdéses proposíció igazsága kedves vagy kényelmes a számunkra. A fenti praktikus érvek pedig éppen arra akarnak minket rábeszélni, hogy engedjünk a vágyteljesítő gondolkodás csábításának, s mindent eldöntő bizonyíték nélkül legyünk egészen biztosak abban, hogy a másik, akinek a valós jelenlétére olyannyira szükségünk van, tényleg ott van, ahol mi hisszük.

Ez az ellenvetés megint csak nem vet számot érvelésem dialektikai pozíciójával. Más elmék létezésében mindenki eleve hisz már azelőtt, hogy belépne a vitába, s ez nem változik meg akkor sem, amint belép a filozófiai diskurzusba. És nem azért hiszünk a más elmék létezésében, nem azért tulajdonítunk elmét vitapartnerünknek, mert így kellemes, hanem mert agyunkat úgy fejlesztette ki az evolúció, hogy ha megfelelő hatások érik, akkor szükségszerűen kialakul benne a más elmék létezésébe vetett bizonyosság. Nem tehetünk semmit az ellen, hogy úgy értelmezzük a világot, hogy benne egyes létezők rendelkeznek elmével. A fenti praktikus érvek csak azt mutatják meg, hogy nincs semmilyen döntő normatív ok, ami miatt ezt a bizonyosságot felül kellene vizsgálni annak ellenére, hogy senki sem rendelkezik bizonyítással arra vonatkozóan, hogy léteznek más elmék.

6. BEFEJEZÉS

Amellett érveltem, hogy praktikus igazolás különféle formáinak köszönhetően akkor is joggal bizonyosak lehetünk a más elmék létezésében, ha erre vonatkozóan nem rendelkezünk bizonyítással. Ha érvelésem helyes, akkor belátható, miért nincs semmilyen szempontból szükség a szolipszizmus tételes cáfolatára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BERNÁTH, L.: Az értelmes élet néhány feltételéről, *Elpis* 9:2, 2011, 63–91.

DENNETT, D. C.: *Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting*, Oxford, Oxford University Press, 1984.

FORRAI G.: *Kortárs nézetek a tudásról*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2014.

HANKOVSKY T.: Dawkins cáfolhatatlan cáfolata, *Vigília* 76:2, 2011, 103–112.